

Gezamenlijk onderzoeken van (on) veiligheid en onveiligheidsbeleving met kinderen en jongeren

Een interventie bij complexe problematiek

Sabine Vermeire *

Kinderen of jongeren in complexe situaties lopen vast op verschillende levensdomeinen en hun omgeving vaak samen met hen. Een gevoel van onveiligheid en onrust beheerst hun leven. In de vele pogingen om grip te krijgen op de lastige emoties, donkere gedachten of problematisch gedrag, zoomen zowel relevante betrokkenen als de hulpverlening in op het kind. Deze individuele lens leidt vaak tot een bestendigen en verder vastdraaien van de moeilijkheden.

Kernwoorden:
taxatie, jeugdhulp,
veiligheid, trauma,
agency
SB1 / JG43 / 2025
/ p.141-164

In dit artikel vertrek ik van een relationele aanpak. Met het kind of de jongere als actieve participant en in samenspraak met vele betrokkenen taxeer ik op speelse wijze wie en wat deel uitmaakt van hun levensclub. Ik breng (on)veilige plekken, momenten en relaties in kaart en krijg zo een gelaagd zicht op hun aarzelingen, angsten en verdriet, maar ook op steunbronnen, hun ervaringskennis en vaardigheden in het creëren van veiligheid en een gevoel van veiligheid. In dit samen 'doen' (her)ontdekt het kind veilige grond, maar ook een gevoel van *agency* en *belonging*. In aanwezigheid van belangrijke betrokkenen openen zich nieuwe perspectieven en ideeën voor actie. Dit collaboratief belevingsonderzoek illustreer ik met de casus Jim.

-
- Psychotherapeut, orthopedagoog en opleider; stafid van de Interactie-Academie.
E-mail: sabine.vermeire@iaac.eu

Jim is twaalf jaar wanneer pleegzorg en pleegouders hulp vragen. De eerste jaren van zijn leven woonde hij bij zijn ouders. Er was veel huiselijk geweld en drugsmisbruik in huis. Op zevenjarige leeftijd werd hij in een pleeggezin geplaatst. Zijn vader verblijft intussen in een forensische psychiatrische afdeling en zijn moeder woont aan de andere kant van het land met een nieuwe partner en nieuwe sibilings. Jim ziet zijn moeder een of twee keer per jaar en zijn vader vier keer per jaar in de bezoekkamer van het forensisch ziekenhuis.

De eerste maanden bij zijn pleegouders, Tess en Peter, waren niet gemakkelijk, ondanks dat iedereen hard werkte om de plaatsing te laten slagen. Jim kreeg op achtjarige leeftijd de diagnose ADHD en hechtingsproblematiek. De laatste jaren namen zijn schoolproblemen verder toe. Pleegzorg meldt Jim aan bij onze therapeutische praktijk omdat recent verschillende tics en dwanghandelingen zijn leven in beslag nemen. Er wordt nu ook aan OCD gedacht. Tics, maar ook driftbuien, plukken aan zijn arm, 's nachts eten nemen uit de koelkast, zetten grote druk op het samenleven. Er werd al heel wat geprobeerd en iedereen is het erover eens: 'dit moet stoppen'. Met een nieuw belevingsonderzoek en therapeutisch traject hoopt men op verandering.

Bij dergelijke aanmelding is er een groot appel om snel tot actie over te gaan en de gedrags- en emotionele problemen 'onder controle' te krijgen. Een dwingende, vaak stilzwijgende instructie gaat hiermee gepaard, namelijk hulpverleners moeten als experts het probleem analyseren en vervolgens na grondig onderzoek met een passend advies komen.

Kan ik deze noodkreet en bijhorende druk even *on hold* zetten? Omdat Jim al verschillende diagnostische trajecten doorliep, is het misschien geen goed idee om meer van hetzelfde te doen. Iedereen heeft zich al suf gepiekerd hoe dit te begrijpen en vooral hoe dit op te lossen. Het inzoomen op Jim en de toenemende moeilijkheden heeft er bij Jim ook voor gezorgd dat hij zichzelf steeds meer als probleemgeval ervaart. Meer zelfs, hij beschouwt zichzelf als waardeloos want niemand moet hem. Ook zijn omgeving ziet hem met toenemende bezorgdheid als hechtingsgestoord en getraumatiseerd. Hij is niet langer veilig voor zichzelf en anderen.

De fuik van een geïndividualiseerde probleemkijk

Uit onderzoek blijkt dat naarmate het kind meer gedragsproblemen vertoont of emotionele problemen ervaart, de context steeds meer naar de achtergrond verdwijnt. De focus komt vooral op het kind te liggen en elke vorm van interactie tussen kind en context verdwijnt uit het vizier (Klein, 2024). Dat doet niet alleen iets met de kinderen zelf, maar ook met hun omgeving. Betrokkenen zoals de (pleeg)ouders, begeleiders, leerkrachten, hulpverleners voelen zich steeds machtelozer. Door de vernauwde focus verdwijnen waardevolle relaties en de rijkdom van hun leefwereld uit beeld (Vermeire, 2022). De betrokkenen zien ook zichzelf niet langer als een belangrijk onderdeel van de situatie en mogelijke hulplijn en steunbron. Terwijl onderzoek aangeeft dat zij een onmisbare bijdrage kunnen leveren in het faciliteren van veerkrachtprocessen (Perry, 2017; Rutter, 1999; Ungar, 2018; Walsh, 2006).

Deze geïndividualiseerde en pathologiserende kijk op kinderen die zijn opgegroeid in onveilige contexten en klemzitten in complexe problematieken heeft niet alleen verminderde aandacht voor de mogelijkheden van de relationele en sociale context. Ook de diverse copingstrategieën van een kind dreigen niet langer opgemerkt te worden als betekenisvolle inspanningen (Vermeire, 2020). Toch ondernemen deze kinderen vaak krampachtige pogingen om grip te krijgen op de onrust en het wantrouwen. Sommige kinderen worden specialist in het pijlsnel scannen van elke nieuwe situatie waarin ze terechtkomen. Anderen houden elke relationele uitnodiging op afstand of wijzen nauw betrokkenen af. Nog andere kinderen maken zichzelf al bij voorbaat groter dan ze zich voelen en stappen uitdagend school, jeugdbeweging of sportclub binnen (Bracke & Vermeire, 2023).

Wanneer hulpverleners hun gevoelens van onveiligheid, onrust en onbehagen en bijhorende copingstrategieën door een individuele lens bekijken, verdwijnt ook hier het samenspel van de vele relaties en levensdomeinen waarin deze kinderen, familie en omgeving hun leven moeten leiden uit beeld en zo ook de voortdurende wisselwerking van contexten, acties en betekenissen. De complexiteit, ambiguïteit, onzekerheid, onvoorspelbaarheid, diversiteit, hyperveranderlijkheid van hun relaties en de wereld waarin ze leven lijken geschraapt in het begrijpen van de problemen. Ook het sociale, relationele leed

en onrecht uit het verleden en in het hier-en-nu lijken niet langer te worden meegenomen. Op momenten dat we dit toch in rekenschap brengen, is het vaak op een verengde, causale manier, namelijk het kind doet deze dingen omdat het getraumatiseerd is. Dit louter inzoomen op het kind en de problemen leidt vaak tot een bestendigen en verder vastdraaien van de moeilijkheden.

Persoonlijke problemen zijn altijd ingebed in relationele, sociale en politieke contexten en dit in een voortdurend recursief proces. Een relationele, systemische visie op het kind, de vele betrokkenen en de moeilijkheden doet meer recht aan het web aan complexiteiten waarin deze kinderen en betrokkenen zich staande houden. Het biedt houvast voor een heldere therapeutische positionering in relatie tot het kind, de vele betrokkenen en de moeilijkheden. En het ondersteunt de hulpverleners om zich te oriënteren tijdens een belevingsonderzoek. Een systemische lens waarmee ingezoomd wordt op de zorgen en moeilijkheden en uitgezoomd op de vele relationele, sociale beïnvloedingen geeft mogelijkheden om iets nieuws te doen en hopelijk samen alternatieve routes te ontdekken.

Dit artikel gaat dieper in op de wijze waarop hulpverleners met kinderen en hun netwerken een veilige context van spreken creëren. En hoe zij samen, met behulp van een systemisch kompas, zowel de beleving van onveiligheid als de actuele onveiligheidsituaties taxeren en tegelijkertijd ervaringen van veiligheid exploreren en faciliteren. Dit gezamenlijk onderzoek van (on)veiligheidservaringen en -situaties zowel in verleden en heden vraagt een grote sensitiviteit van de hulpverlener voor de veelheid aan betekenissen die (onverwacht) kunnen ontstaan in de gesprekskamer.

Samen creëren van veiligheid

Doorheen de tijd hebben volwassenen vaak voor en over deze kinderen en jongeren hun hoofd heen beslissingen genomen. Er zijn hun dingen aangedaan die ze zelf niet actief konden verhinderen of waar ze zelf geen inspraak in hadden. Ze voelen zich als het ware een ‘passieve ontvanger’ van de gebeurtenissen. Daarbij komt ook nog dat ze geen grip lijken te krijgen op de veelheid aan problemen en het gevoel hebben daar heel alleen in te staan. Kortom, er is

niet langer sprake van wat Michael White *a sense of personal agency* noemde (2007).

Iets gelijkaardigs gebeurt binnen de relationele uitwisselingen waarin ze zaten en zitten. Deze kinderen merken niet langer dat ze er nog enigszins toe doen of verschil maken in de ogen van belangrijke anderen. Ze ervaren niet dat ze constructief bijdragen aan voor hen belangrijke relaties. De Mol en collega's (2018) betogen dat *a sense of relational agency* ontstaat wanneer men ervaart dat het eigen doen en laten invloed heeft op betekenisvolle anderen en ook ervaart beïnvloed te worden door anderen. Wanneer kinderen niet langer enige invloed ervaren zowel in aangename als in onaangename zin in hun relevante relaties zal dit repercussies hebben op hun doen en laten en hun zelfwaardegevoel.

Doorheen de vele afwijzingen, verwijten en gevoelens van onveiligheid in verschillende levensdomeinen en het gevoel van een persoonlijk falen, kan ook hun *sense of belonging*, het gevoel nog erbij te horen en een plek te hebben waar ze thuishoren, aangetast zijn (Bracke & Vermeire, 2023). *A sense of belonging* omvat de betrokkenheid met en ervaring van volwaardig deel uit te maken van een familie, buurt, gemeenschap, cultuur (Hagerty et al., 1992). Voor deze kinderen betekent dit dat 'zich ergens thuis voelen', in zowel materieel en ruimtelijk als emotioneel en relationeel opzicht, soms verloren lijkt te zijn (Allen, 2019).

Wanneer we ervan uitgaan dat bij deze kinderen hun gevoel van persoonlijke en relationele agency en van 'erbij horen' op de proef wordt gesteld en we aannemen dat het herontdekken, faciliteren en versterken van dit gevoel welzijnsbevorderend werkt, moeten hulpverleners hier al vanaf de start aandacht voor hebben. Dit kan ook bijdragen aan het creëren van een veilige context van spreken en een gevoel van veiligheid bij het kind.

Dit brengt mij bij een aantal belangrijke vragen en uitdagingen. Gevoelens van onveiligheid kunnen snel opblazen. Een onbekende plek, een onbekende volwassene, maar ook een bepaalde blik, een opmerking van een volwassene of leeftijdsgenoot kunnen onmiddellijk alarmbellen doen afgaan bij het kind. Kinderen die in de overtuiging leven dat niemand hen moet en dat anderen

hen haten of waardeloos vinden, stappen vaak aarzelend of zelfs gewapend binnen in voor hen onbekende, onbetrouwbare of onveilige situaties, zoals een therapiecontext. Daarbij komt dat anderen vanuit een geïndividualiseerde probleemkijk op hen en hun moeilijkheden zich vaak ook schrap zetten. In dit samenspel is niet veel nodig om samen vast te draaien en de aanwezige faalervaringen te vergroten. Bij verkennende gesprekken zijn volgende afwegingen dan ook belangrijk:

- Hoe kunnen we gesprekken voeren met deze kinderen en jongeren zonder gevoelens van 'onveiligheid' in het hier-en-nu aan te wakkeren?
- Hoe kunnen we vermijden enkelvoudige, gestolde perspectieven en betekenissen te reproduceren?
- Hoe kunnen we hen ondersteunen in het herontdekken van een besef er nog toe te doen?
- Hoe kunnen we gesprekken voeren over hun uitingen van onveiligheid en onrust zonder dat we de complexiteit waarin ze moeten leven negeren?
- Hoe kunnen we in ons samen spreken en zoeken de moeilijkheden blijvend verbinden met de relationele, sociale en politieke samenhangen?

Deze overwegingen ondersteunen hulpverleners om zich verantwoordelijk te positioneren naar hun cliënten en de belangrijke betrokkenen en ook in hoe zij responderen op de pijnlijke situaties in het leven van cliënten en de verhalen die ze brengen.

Volgens White (2011) gaat het er niet om of hulpverleners al dan niet het politieke in de therapieruimte brengen, maar of zij bereid zijn het bestaan ervan te erkennen en in hoeverre zij bereid zijn om tegenwicht te bieden aan dominante vertogen. Dit betekent dat hulpverleners oog moeten hebben voor hiërarchische relaties en machtsdynamieken die onherroepelijk in iedere hulpverlening vervat zitten. Zo ben ik een volwassene die fysiek groter is dan Jim, beschik over meer woorden, maar ook over meer en specifieke kennis hoe onze wereld werkt enzovoort. Ik heb dus meer machtsbronnen binnen handbereik en dit zal onze samenwerking beïnvloeden (Bourdieu, 1987; Reijmers, 2021). Op die manier kan ik al snel onveilig worden voor het kind (Vermeire, 2022). Kinderen dan proberen overtuigen dat de gesprekskamer 'veilig' is, is meestal niet voldoende en kan zelfs een averechts effect hebben.

In bovengenoemde overwegingen schuilt de hulpverleningsopdracht om kinderen als actieve participant te betrekken (Mullender et al., 2002). Als tegenwicht voor het feit dat ‘anderen’ voor hen beslissen dat ze op gesprek moeten komen en aan de problemen moeten werken, moeten hulpverleners ervoor zorgen dat zij medezeggenschap krijgen. Zij nodigen kinderen uit in een samenwerking waarin wat hen bezighoudt centraal staat en ze inspraak krijgen in hoe aan de slag wordt gegaan (Herring, 2021). Door kinderen bijvoorbeeld voor een gesprek rode kaarten te overhandigen die ze mogen inzetten wanneer ze een vraag niet passend vinden of niet de voorgestelde richting uit willen, geven we hun regie (Vermeire & Van den Berge, 2021). Op die manier spreken hulpverleners kinderen aan als coregisseurs die meebeslissen wat besproken wordt en welke relaties, situaties, levensdomeinen als eerste onderzocht worden. Kinderen brengen kennis in op welke wijze gesprekken best gebeuren en taxeren mee welke onderzoeksmethode zinvol is.

De ramen en deuren van onze gesprekskamer open

Wanneer de moeilijkheden alles overspoelen, begrijpen kinderen vaak niet meer waar ze middenin zitten en verliezen het zicht op de veelheid aan beïnvloedingen. Ze vinden geen samenhang in wat hen overkomt en voor hetgeen in hun dagelijkse leven en relaties voor gevoelens van onmacht en onveiligheid zorgt. Door kinderen te vragen om ons rond te leiden in hun relaties en de vele landschappen van hun leven, kunnen hulpverleners samen met hun cliënten misschien tot een nieuwe, enigszins begrijpbare ordening komen. Tijdens het ‘rondslechteren’ in hun dagelijkse leven, speuren hulpverleners op speelse wijze naar genuanceerde en meer gelaagde beschrijvingen van situaties. Stap voor stap raken de problemen en probleemverhalen enigszins ontward. Dit inzoomen laat tegelijk ook een uitzoomen toe omdat in deze verschillende, concrete momenten ook de bredere, relationele en sociale contexten die meespelen zichtbaar worden. Dit laat trouwens toe om ervaringen van onveiligheid in een breder plaatje te begrijpen.

Na een verkennend telefoongesprek met de pleegzorgbegeleidster van Jim besluit ik om Jim met pleegouders uit te nodigen voor een gezamenlijk gesprek. Jim zelf is geen vragende partij en door onder andere mijn telefoongesprek met

de pleegzorgbegeleidster kan bij Jim het onveiligheidsgevoel al aangewakkerd zijn. ‘Wat is er allemaal over mij verteld?’. Ik verstuur onderstaand mailtje in de hoop hem als belangrijke participant in de hulpverlening te betrekken. Ik zorg ervoor dat deze als een uitnodiging klinkt waarbij ik transparant ben over wat men mij heeft verteld.

Dag Jim,

We zien elkaar binnenkort. Ik hoorde van Tine, je begeleider, dat er de laatste tijd steeds meer zorgen zijn. Ik wil jou, Tine en je pleegouders uitnodigen om elkaar wat beter te leren kennen en samen te bekijken welke moeilijkheden er op jullie pad zijn gekomen. Breng gerust iets mee wat je dierbaar is of je favoriete muziek, game, film ... Misschien kunnen jullie al nadenken over wat je zeker wil bespreken of wat jullie elkeen het meeste zorgen baart?

Als je wil, kan ik je ook voorstellen aan onze huiskat.

Tot snel, vriendelijke groeten, Sabine

In dit korte mailtje wil ik graag naast het uitsturen van de boodschap dat zijn stem ertoe doet, een kader scheppen voor het komende gesprek. Hij krijgt te horen dat ik op de hoogte ben van de zorgen en dat deze op de agenda zullen staan, maar ik wil ook de deur openzetten naar een ruimer gesprek dan de ‘problemen’. Ik geef aan dat wat voor hem ertoe doet welkom is. Op die manier hoop ik ook Jims nieuwsgierigheid aan te wakkeren.

Wanneer ze in de wachtkamer aankomen, bezorg ik hun alvast een ‘lijstje voor het wachten’ om in te vullen. Dit lijstje heeft de ambitie om enerzijds het ijs te breken en de spanningen, aarzelingen die kinderen vergezellen te verzachten. Het opent expliciet de deur naar een breder speel- en spreekveld dan alleen de problemen of het kind als probleemgeval. Het vragenlijstje kan een klein antidotum zijn voor de vaak enge identiteitsconclusies waarmee kinderen binnenkomen zodat ze zich aan mij kunnen voorstellen vanuit constructieve ervaringen en verhalen. Het begint met een aantal vragen die kinderen al wel vaker in ‘vriendenboekjes’ invulden en het brengt hen naar fijne plekken en behapbare antwoorden. Deze eerste vragen kunnen variëren naargelang de

leeftijd en leefwereld van de kinderen. Het is ook geen standaardprocedure, eerder een uitnodiging naast andere die we ter beschikking hebben. Door vragen voor te leggen die aansluiten op hun leefwereld tonen kinderen zich met kennis van zaken over hun wereld (Epston, 2017; Young, 2011).

Een vragenlijstje voor tijdens het wachten ...

Wat is een van je lievelingsgerechten?

Wat is een van je lievelingstelevisieprogramma's, Netflix-serie of film?

Wat is een dierbaar kledingstuk?

Heb je een idool, lievelingsmuziekgroep, sportpersoon?

Wat is je lievelingsdier?

Wie is belangrijk in je leven die je straks graag wil voorstellen aan ons?

Kan je een van de beste momenten uit je leven tot nu toe vertellen?

Wat zijn de moeilijkste momenten uit je leven waar je straks misschien iets wil over vertellen?

Hoe heb je je staande gehouden tijdens deze moeilijke momenten? Wat bood houvast?

Wat zijn de zorgen, problemen, moeilijkheden waar je straks wil over vertellen en misschien samen wil onderzoeken?

Wie zijn volgens jou belangrijke personen die ons hierbij kunnen helpen?

Ten slotte: iets belangrijks dat je straks wil delen en niet mag vergeten?

Eerste gesprekken kunnen gevangen zitten in professionele discoursen die dicteren wat we moeten vragen, welke informatie we moeten verzamelen, wat we moeten uitleggen, maar ook hoe het kind moet verschijnen en hoe deze moet antwoorden (Madsen, 2007). Kinderen met lange hulpverleningsgeschiedenissen kunnen soms deze vragen voorspellen en antwoorden op automatische piloot. Ze voelen zich niet uitgenodigd om een nieuw, andersoortig onderzoek te voeren omdat vragen vaak als uithoren of ondervragen klinken. Hulpverleners proberen die vanzelfsprekendheden te doorbreken. Door creatieve, andersoortige vragen te durven stellen verlaten zij de platgetreden paden en taxeren zij andere wegen om samen te spreken.

Zoeken naar veilige grond

Eenmaal Jim, pleegouders en Tine, de pleezorgbegeleidster, zitten, steken pleegouders onmiddellijk van wal. Een stortvloed aan zorgen dreigt de kamer te vullen. Jim verbergt zich achter een baseballpet. Hij lijkt zich volledig af te sluiten. Ik vraag vriendelijk aan de pleegouders of ik hen even een halt mag toeroepen en leg uit dat ik eerst graag een paar vragen aan Jim wil stellen zodat ik toch even kennis kan maken. Zouden zij kunnen luisteren naar de antwoorden van Jim en bijhouden wat hen verbaast of nieuw is?

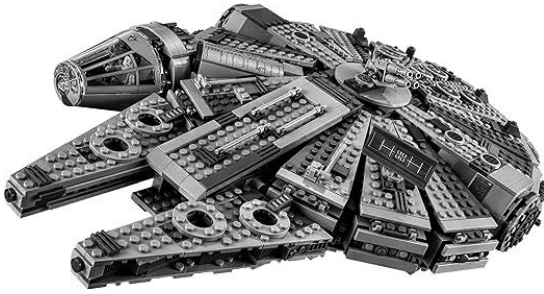
Met het afremmen van de pleegouders beoog ik zowel de stem van het kind naar het voorplan te krijgen als te vermijden dat ze samen in de gekende, niet helpende relationele dynamiek terechtkomen. Een gevoel van onveiligheid kan bij kinderen snel geactiveerd worden en hun lichaam kan dit op velerlei wijzen signaleren. Onder andere door het gesprek in een andere richting te buigen, probeer ik samen een weg te vinden richting het installeren van veiligheid (Reynolds, 2012). Door de pleegouders permissie te vragen om me eerst tot Jim te richten, probeer ik hen te respecteren in hun maatschappelijke zorgrol.

Op de baseballpet van Jim staat in grote letters Star Wars. Hij heeft deze blijkbaar gekregen van zijn oom, de broer van zijn moeder.

Jim: 'Hij is de enige die in mij gelooft!'

Blijkbaar staat hij met Jim in contact via PlayStation. Ze spelen samen Minecraft. Verder doorvragend over de Playstation en Minecraft wordt duidelijk dat hij twee Minecraft-werelden heeft, namelijk een met zijn oom en een met schoolvrienden. Ik zie zijn pleegouders enigszins verbaasd kijken en merk dat ze hier iets nieuws ontdekken.

Met het wachtlijstje als gids vertelt Jim dat hij dierenverzorger wil worden en het voorwerp dat hij graag naar dit gesprek wou meenemen is de Millennium Falcon van Star Wars, trouwens helemaal zelf gebouwd in Lego. Deze staat in zijn slaapkamer, maar was te groot om tot hier mee te brengen.

Star Wars-films blijken zijn lievelingsfilms.

T: Wat is je favoriete personage in Star Wars?

J: Luke Skywalker.

T: Wat is een belangrijke eigenschap van Luke Skywalker waar je naar opkijkt?

Jim legt uit dat Luke Skywalker een goede Jedi is, getraind met veel Force Abilities en onder bescherming staat van Obi-Wan, een Jedi-meester.

Jim vervolgt: Wist je dat Luke Skywalker niet bij zijn ouders is opgegroeid? ...

En wist je dat Darth Vader, die naar de Dark Side ging, de vader van Luke Skywalker is? ... Luke Skywalker verzet zich tegen de verleidingen van de Dark Side ... en probeert zijn vader naar de goede kant te krijgen, weg van de Dark Side.

Deze werelden en bijhorende verhalen verkennen, kan voor een buitenstaander een alledaags praatje over hobby's en interesses lijken. Maar in Jims verhalen over Star Wars kunnen we verkennen hoe ook in die wereld relationele spanningen, betrokkenheid en inzet, politiek en cultuur, spelen en hoe de verschillende betrokkenen zich een weg doorheen moeilijkheden banen. Deze gerichte vorm van luisteren biedt een opstapje tot het verkennen van Jims dagelijkse realiteit.

Terwijl Jim vertelt over het universum van Star Wars en de vele verhalen van Star Wars vraag ik wat hem inspireert in wat Luke Skywalker doet en of er ook een Donkere Kant in Jims leven is.

J: Het is geen echte Donkere Kant, maar een heleboel Donkere Dingen.

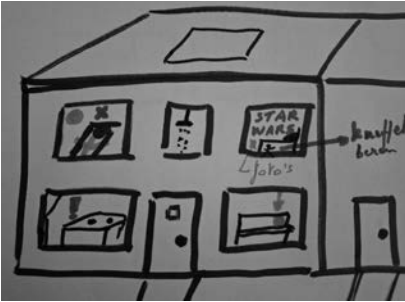
Dus ik vraag of Jim zelf ook speciale vaardigheden heeft om niet overheerst te worden door deze Donkere Dingen in zijn leven. Playstation, Star Wars en spelen met de hond helpen om kalm te worden.

In alles wat kinderen meebrengen en wat hen bezighoudt, kunnen hulpverleners luisteren naar wat voor hen belangrijk en waardevol is en welke betekenissen hieraan gelinkt zijn. Zij luisteren naar constructieve relaties en veilige gronden (Rober, 1999; Wilson, 2007; White, 2006) die verhalen bevatten over levensdomeinen en relaties waarin de kinderen niet gedefinieerd worden door hun pijnlijke levensgeschiedenis, maar waarin ze verschijnen als actieve deelnemers (Vermeire, 2020). Hulpverleners proberen daarbij specifiek aandacht te hebben voor aspecten waar een gevoel van ertoe doen naar voor komt en hun invloedsbesef kan worden gefaciliteerd. Door geregeld bij de pleegouders en pleegzorgbegeleidster te checken wat nieuw is of wat hen raakt in wat Jim vertelt, houd ik hen ook bij het gesprek.

Een belevingsonderzoek naar (on)veilige plekken en situaties

De volgende stap in het onderzoek is het verkennen van een dag in het leven van dit kind. Zo krijgen hulpverleners concreet te zien en horen welke aangename en onaangename beïnvloedingen zoal meespelen. Een interessante vraag kan zijn of ze langslapers zijn of vroege vogels. Hebben ze een ochtendhumeur of net niet? Worden ze gewekt en zo ja, door wie? Of gebruiken ze hun telefoon als wekker? Douchen ze 's ochtends of 's avonds? Is het belangrijk welke kleren ze aan hebben? Wie beslist wat ze aandoen? (Vermeire, 2012)

Hulpverleners hebben concrete vragen nodig om de wereld van kinderen in kaart te brengen, dicht bij hun ervaringen. Zij begeven zich zo in het landschap van hun dagelijkse acties (Dulwich Centre Foundation et al., 2024). Bijvoorbeeld, door samen het huis te tekenen of een grondplan van hun slaapkamer, de buurt of school te maken. Samen gebogen over de tekening voelt anders dan vis-à-vis te spreken: het zorgt voor een meer comfortabele samenwerking. Alle gesprekspartners komen zo samen op verhaal, ontdekken diverse aspecten die ertoe doen en welke betekenissen eraan vasthangen. De betrokken aanwezigen kunnen bijspringen wanneer dingen moeilijk zijn of aanvullen wanneer het kind het antwoord niet lijkt te weten. Ik vraag altijd aan het kind of het oké is dat iemand een handje helpt.

Wanneer ik vraag aan Jim of hij mij doorheen zijn huis kan gidsen, krijg ik te horen dat hij alleen een slaapkamer in het pleeggezin heeft. Bij zijn vader en zijn moeder heeft hij geen eigen kamer.

T: Vind je dit jammer?

J: Mijn papa heeft geen eigen huis dus dat kan niet en mijn mama zegt dat alle kamers bezet zijn door mijn broers.

T: Mag ik dan toch even binnenkijken in je slaapkamer bij je pleegouders?

Terwijl Jim de Millennium Falcon tekent in de slaapkamer, ontdek ik dat zijn knuffelbeer die hij kreeg bij zijn geboorte een prominente plaats heeft, evenals twee knuffelberen gekocht in de zoo van Antwerpen en Pairi Daiza. Op de boekenplank staan foto's van zijn mama en papa en ook van zijn oma die vorig jaar gestorven is. Zijn halfbroers hoeven er niet bij. Dit laatste mompelt hij bijna onverstaaanbaar. Ik leer dat Jim moeilijk uit bed geraakt. Pleegmoeder moet vaak vijf tot zes keer vragen om op te staan. Soms mondt dit uit in ruzies en geschreeuw. Liefst zou hij gewoon in een holletje wegkruipen in zijn bed ...

Aan de hand van de tekening of het grondplan van hun kamer, het huis of de buurt komen naast waardevolle aspecten ook bezorgdheden, obstakels, uitdagingen en dilemma's in beeld. Gewoontes, ervaringskennis en -vaardigheden, copingstrategieën en steunbronnen kunnen worden opgemerkt en benoemd (Vermeire, 2022). Hulpverleners kunnen bij de tekeningen van het huis of de plattegrond vragen of ze kinderen hun lievelingsplekjes in een bepaalde kleur kunnen aanduiden. Plaatsen van verdriet en troost, plaatsen van frustratie, maar ook plaatsen van schrik, onrust, kunnen elk hun kleur of symbool krijgen (Sallay & Martos, 2024). Nadat deze in kaart gebracht zijn, vraagt de hulpverlener of het kind iets meer kan vertellen over sommige van deze plekken of momenten. Wat in de context draagt allemaal bij tot deze verdrietplek? Maar

hulpverleners kunnen ook onderzoeken hoe kinderen verdriet 'doen' op deze plek. Kunnen ze dit even demonstreren? Hebben ze dan ook manieren om zich te troosten of het verdriet kleiner te maken? Zijn er plekken of momenten in het huis die hen een (on)veilig gevoel bezorgen?

Jim heeft in zijn slaapkamer zowel plekken van verdriet en schrik ('s avonds in bed), als plezier (zijn legotafel en PlayStation). Het verdriet komt vooral 's avonds en kan soms gepaard gaan met de schrik dat het nooit meer goed komt. Het verdriet brengt ook donkere gedachten. Dit zijn momenten dat hij aan zijn arm begint te pulken. Soms tot bloedens toe.

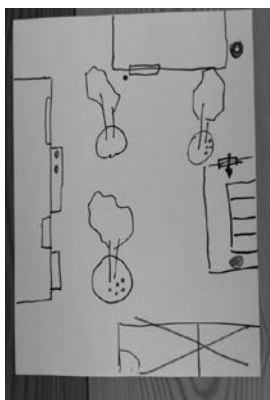
Jim en ik brengen niet alleen het huis in kaart. Ook de buurt, school en vrijetijdclub zijn boeiende contexten om te exploreren. Ze kunnen een ander licht werpen op wat Jim bezighoudt en de moeilijkheden die hem en zijn omgeving in de greep hebben.

Terwijl Jim mij de weg naar school en het grondplan van het schoolplein tekent, vraag ik of hij me enkele plaatsen of momenten kan tonen waar de Donkere Dingen aanwezig zijn. Komen ze dan plots opduiken of infiltreren ze heel langzaam en stiekem?

J: De donkere dingen komen vaak onverwacht en stiekem. Je moet altijd op je hoede zijn.

T: Wat proberen ze dan te doen?

J: Ze proberen je kapot te maken en klein te voelen.

De Donkere Dingen komen niet alleen 's avonds op zijn kamer, maar ook in de buurt van het bushokje aan school. Samen zoeken we op Google Street View de weg die hij aflegt van thuis naar school. Aan de bushalte wachten groepen jongeren van diverse culturele achtergrond die vaak ruzie met elkaar zoeken. Het is ook een plek om drugs te dealen.

Enmaal het grondplan van de school getekend, blijken er op het schoolplein veel 'no go-zones', zoals Jim ze noemt. De Turkse jongens hebben het voetbalveld ingepalmd, rond de bomen verzamelen de Bulgaarse jongens en de toiletten zijn bezet door 'de stomme girls met make-up'. Ze vragen je soms geld om naar het toilet te mogen gaan. Samen met Kevin en Tommy op de smartphone spelen is de meest veilige plek. Dicht bij het bureau van de directeur.

Bij elke situatie die door het kind moeilijk of onveilig wordt ervaren, kunnen hulpverleners niet alleen het samenspel van beïnvloedingen proberen te ont-rafelen, maar kunnen ze ook gericht oog hebben voor hun manieren om zich staande te houden en wat daarin werkt, het erger maakt of luwt. Zij luisteren naar kleine acties om het anders te laten lopen, naar de interventies van kinderen zelf of anderen die verschil maken. Ook hier kunnen hulpverleners in de verschillende kleine acties luisteren naar de intenties, waardevolle ideeën of hoop van kinderen. Belangrijke steunbronnen schrijven zij vervolgens op de grondplannen of andere visualisaties. Deze tekeningen en kaarten hebben niet de ambitie om een 'feitelijke' weergave te zijn van hun leefwereld. Ze worden stap voor stap dynamische landschapskaarten van hun leven gevuld met een caleidoscoop aan betekenissen (van Houtem, 2023; Vermeire, 2024).

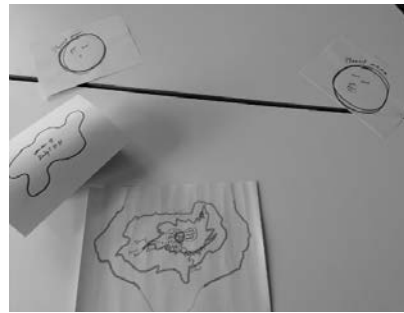
Een belevingsonderzoek naar (on)veilige relaties

Het gevoel van kinderen ertoe te doen en erbij te horen heeft vaak een stevige knauw gekregen dus ook hier kunnen hulpverleners tijdens een gezamenlijk belevingsonderzoek aandacht voor hebben.

Ik nodig Jim uit om zichzelf te situeren in het midden van onderstaande landschapskaart en de verschillende betekenisvolle mensen in zijn leven rondom zich te verzamelen en dit op een wijze en afstand die passend voor hem voelt.

Niet alleen de levende mensen zijn welkom, het mogen ook belangrijke personen of figuren zijn die niet meer in leven zijn of ver weg zijn. Ook dieren, voorwerpen, idolen, plekken mogen bijgevoegd worden.

Jim en ik zijn op zoek naar *out of the box* tegengif voor zijn gevoel van alleen zijn en hopeloosheid. We zoeken – ook in onverwachte hoeken – naar relaties die ertoe doen om opnieuw een ‘team van steun en solidariteit’ te verzamelen.

Zijn vader en moeder wil hij niet op de landschapskaart maar op een andere planeet omdat ze zo ver weg voelen en het gemis te pijnlijk is. En zijn oma en Rocky I, de eerste hond in zijn leven en de beste beschermer ooit, zelfs de beste bewaarder van geheimen, wil hij beiden op een wolk boven zich omdat ze hem nog altijd beschermen. Pleegouders krijgen op de landschapskaart een plek dicht bij hem en natuurlijk moet ook Star Wars op de kaart.

Tijdens het verzamelen van deze levensclub van relaties kan elke persoon, elk waardevol element een uitnodiging vormen de relatie en wederzijdse bijdragen aan elkaars leven verder te exploreren. Hulpverleners kunnen op deze wijze het support- en solidariteitsteam verder verrijken. Deze personen kunnen worden ingezet wanneer in gesprekken ‘onveilige grond’ wordt betreden, problemen onder de loep worden genomen of wanneer de gesprekken dreigen vast te lopen. Aan deze personen kan advies of steun gevraagd worden. Bijvoorbeeld door imaginair een stoel bij te schuiven en te vragen wat deze persoon of figuur zou denken, voelen of inbrengen. Omdat het iemand betreft uit hun leefwereld met wederzijdse appreciatie, zal het advies of houvast dat aangereikt wordt vaak beter passend zijn en veiliger aanvoelen dan wanneer

de hulpverlener vertelt wat het kind moet doen of hoe het bepaalde zaken moet begrijpen (Vermeire, 2022).

Ik vraag Jim om een aantal verbindingslijntjes te trekken tussen zichzelf en belangrijke anderen of tussen de verschillende figuren op het blad. En dit ook hier op een wijze en in een kleur die voor hem passend voelt.

Er komt een roze kronkellijn tussen Jim en zijn oom. Hij weet niet in welke mate hij van zijn pleegouders en de jeugdrechter contact mag hebben. Jim is bang dat ze hem ook slecht vinden zoals zijn vader terwijl het heel fijn is om samen in hun Minecraft-wereld te vertoeven. Zijn oom helpt in het rustig worden.

Stap voor stap verkent de hulpverlener verschillende relaties in het leven van het kind en creëert gedeelde taal die de lastige emoties en gedachten die met die relaties samenhangen in beeld brengt. In plaats van de complexiteit uit te wissen en terecht te komen in een dichotomie van enerzijds veilige en goede relaties of situaties en anderzijds onveilige en slechte relaties of situaties proberen hulpverleners de gelaagdheid ook hier in het vizier te houden.

Het belang van het delen van ervaringen

Jim geeft niet alleen mij een inkijk in de verschillende leefwerelden en de betekenissen die ze genereren, maar ook de pleegouders en de pleegzorgbegeleider. Tussendoor blijf ik geregeld checken bij hen wat hen verbaast of verrast. Is er iets nieuws dat ze opmerken of specifieke aspecten die hen raken? Ze krijgen de kans om aan te vullen, hun perspectief in te brengen of hun zorgen naast die van Jim op tafel te leggen.

Zo zijn de pleegouders verrast om te horen dat ze nog altijd in zijn steunteam zitten en zelfs dat ze helpen bij het beschermen tegen de Donkere Dingen. Pleegvader hoort het duidelijk belang van Star Wars voor Jim en belooft om samen naar Star Wars-films te kijken. Hij heeft veel vragen over Luke Skywalker en zijn vader. Pleegvader is benieuwd of er een link is met Jims vader die ook aan de Dark Side lijkt te zitten. Pleegvader vraagt luidop of Jim zijn best doet om zijn vader naar de andere zijde te brengen of is hij bang om zelf in

de Dark Side terecht te komen. Pleegmoeder vraagt of hij nog eens het graf van zijn oma wil bezoeken en of hij naast alle andere foto's ook een foto van Rocky op zijn kamer wil zetten.

De pleegbegeleidster is geraakt bij het zien van zijn moeder en broers en zijn vader op een andere planeet op de landschapstekening, ver weg. Ze stelt voor om eventueel zijn moeder en vader de komende weken te bezoeken en vraagt of ze enkele van de verhalen die hij vertelde mag delen.

Een belevingsonderzoek naar problemen en zorgen

Door het uitzoomen en tegelijk inzoomen op de verschillende levensdomeinen en relaties creëren hulpverleners een stevig platform om gezamenlijk in te zoomen op de moeilijkheden, lastige emoties of problematische acties op een behapbare, enigszins veilig aanvoelende wijze.

Na het samen opsommen van de verschillende zorgen en problemen op een grote flap, is iedereen akkoord om eerst de Donkere Dingen en wat daar allemaal aan vasthangt op de onderzoekstafel te leggen. De pleegouders willen graag op een later moment het wegnemen van eten uit de ijskast en het liegen samen bespreken.

Vaak is er rondom het kind of de jongere al langere tijd discussie over wat of wie op de onderzoekstafel moet. Het is vooral belangrijk dat het kind niet het gevoel heeft uiteindelijk toch geanalyseerd te worden. Bij het onderzoeken van problemen de *spotlight* te rechtstreeks op het kind zetten, kan opnieuw gevoelens van onveiligheid activeren. Vandaar dat het de moeite waard is om met het kind of de jongere te onderhandelen wat zij graag als eerste willen exploreren en dit op een behapbare wijze.

Door een keuzemenu externaliserend voor te leggen, wil ik graag dat Jim en de betrokkenen actieve participanten en coregisseurs worden van ons probleemonderzoek. Tegelijk zorgt dit externaliseren en enigszins objectiveren van het probleem of de problemen ervoor dat de lastige ervaringen een naam krijgen en we ze van een afstandje kunnen bestuderen. Door cliënten uit te

nodigen de moeilijkheden te visualiseren in een tekening of in klei beweegt het gesprek ook weg van de volwassenen, abstracte, vaak generaliserende taal waarin moeilijkheden vaak omschreven worden. Hulpverleners maken zo ruimte voor de concrete, dicht bij de ervaringen van kinderen aanleunende spreekstijl en kunnen zo samen minutieus de vele recursieve beïnvloedingen in kaart brengen (Vermeire, 2022).

Jim geeft al snel aan dat het vooral de Donkere Gedachten zijn die hem parten spelen en maakt ze in zwarte klei met rode en appelblauwzeegroene stekels.

Enmaal de moeilijkheden een naam hebben en goed gekarakteriseerd zijn, opent de hulpverlener op behapbare wijze verschillende onderzoeksgebieden.

- Wat is de geschiedenis van de stekelige Donkere Gedachten?
- Wat is 'goed voedsel' voor de Donkere Gedachten? Wanneer komen ze meer of minder? Wat doet ze groeien of juist krimpen?
- Wat zijn de bedoelingen van de Donkere Gedachten? Wat laten ze je doen? En wat laten ze anderen doen?
- Hoe probeer je je staande te houden? Kan je ze soms wegstrijken? Kleiner maken?
- Wat is de impact op jezelf, je lichaam, je gedachten, op anderen, op relaties?
- Hoe zou je je willen verhouden tot deze Donkere Gedachten of de effecten ervan?
- Wat zegt dit over wat belangrijk voor je is?

Dit collectief externaliserend onderzoek maakt het mogelijk om tot een rijker,

meer gelaagd begrijpen van pijnlijke ervaringen, de onrust, argwaan en moeilijkheden te komen. Daarbij kunnen ook nieuwe samenhangen zichtbaar worden tussen de moeilijkheden, gevoelens van onveiligheid en andere beïnvloedingen.

Na dit gezamenlijk onderzoek bezorg ik Jim en de betrokkenen een brief. Het is een soort verslag, een neerslag van ons ontrafelen van de Donkere Gedachten en de ontdekkingen die we deden.

Dag Jim, dag Tess, Pedro en Tine,

Vorbije maandag spraken we elkaar opnieuw. We legden de Donkere Dingen op de onderzoekstafel. Toen ik je vroeg of je deze Donkere Gedachten in je hoofd die je 'lastigvallen' in klei kon maken, kregen we allen een zwarte warboel te zien met grote stekels.

...

Opmerkingen over mama's, papa's, over een echte thuis ... maken de Donkere Gedachten alleen maar donkerder. Je vindt het lastig wanneer jouw vrienden vertellen over hun ouders, en vooral de verhalen over de uitstappen met hun ouders na het weekend wegen zwaar.

Je zei heel stellig: 'Iedereen heeft een "normaal gezin". Bij mij is alles WEIRD! Ik heb WEIRD ouders, moet in een WEIRD pleeggezin wonen en straks word ik zelf ook WEIRD.'

Je wil niet dat iemand weet dat alles WEIRD is. Je probeert het goed te verstoppen. Je bent altijd op jouw hoede. Als ze naar jou kijken, komt de stress.

....

De stekelige, Donkere Gedachten maken zich ook zorgen over jouw papa. Je weet niet goed hoe je nog voor hem kan zorgen. Je zou graag hebben dat de Donkere Gedachten minder steken. Je wil anderen geen pijn doen, maar het gebeurt gewoon.

Tess, Pedro en Tine waren allen onder de indruk van wat je te vertellen had. Pedro vroeg of de tics ook iets te maken hadden met de Donkere Gedachten. Je dacht 'misschien wel' en dat was een nieuwe gedachte.

...

Graag tot volgende keer.

Vriendelijke groeten, Sabine

Dit inzoomen op de problemen en tegelijk uitzoomen biedt ook een opstap om samen met ouders, (pleeg)zorgers of begeleiders de zorgen en problemen circulair te bevragen. Ik belandde met Jim, pleegouders, pleegzorgbegeleider steeds meer in een andere dynamiek van spreken en luisteren die ook nieuwe perspectieven opende. Om de waardevolle ontdekkingen uit de eerste verkennende gesprekken niet verloren te laten gaan, kan het belangrijk zijn om samen op te lijsten wat elkeen interessant, nieuw en belangrijk vond. Dit kan bijvoorbeeld in een brief teruggegeven worden.

De buitenwereld in de onderzoekskamer

In dit soort belevingsonderzoek krijgen we ook te zien welke relationele en sociale kwesties meespelen. Jim heeft de overtuiging dat hij de enige is die worstelt met deze Donkere Gedachten. Hij heeft geen notie van anderen die in complexe contexten opgroeien en hoe zij zich proberen staande te houden. Er is een continue alertheid. Er kan altijd iemand ontdekken dat hij ‘niet normaal’ is en dat zijn ouders niet oké zijn. Dit is telkens olie op het vuur voor de gevoelens van onveiligheid. Dit brengt er mij toe om de buitenwereld meer binnen te brengen, bijvoorbeeld door Jim te verbinden met lotgenoten of ervaringsdeskundigen als tegengif voor het isolement en de eenzaamheid (Vermeire, 2022). Zo stellen we samen – later in het proces – een lijstje met vragen op voor andere kinderen, jongeren die ook in moeilijke gezinscontexten opgroeiden en niet langer bij hun geboorteouders wonen. Ik vraag waar hij benieuwd naar is en graag bij anderen te weten zou komen. Dit geeft een boeiende inkijk in wat hem daadwerkelijk bezighoudt, zich zorgen over maakt en waar we samen werk te verzetten hebben.

Collaboratief belevingsonderzoek als interventie

Terwijl kinderen hulpverleners rondleiden in hun leefwereld krijgen deze een veelkleuriger, gelaagd zicht op de binnen- en buitenwereld van kinderen. Maar vooral kinderen zelf krijgen iets te zien van hoe hun buitenwereld in continue uitwisseling is met hoe ze zich voelen, wat ze denken en doen. Er verschijnen nieuwe samenhangen, verrassende perspectieven en gelaagde

betekenissen. Niet alleen kinderen en hulpverleners krijgen een rijker zicht, maar ook de nauw betrokkenen (her)ontdekken andere betekenisvolle aspecten. Ondertussen vinden ze samen een andere manier van spreken, luisteren en onderweg zijn met elkaar. Ze ervaren dat ze betekenis hebben voor elkaar.

Een gezamenlijk belevingsonderzoek verzamelt niet alleen informatie, maar is ook een interventie. Kleine, maar belangrijke verschuivingen en veranderingen kunnen voor alle betrokkenen hoop creëren. De kijk op de moeilijkheden kan wijzigen, het doen en laten van het kind en betrokkenen komt in een ander daglicht te staan waarbij ook de interpersoonlijke perspectieven beweeglijker worden en de relationele dynamieken in rustiger vaarwater terecht komen. Een collaboratief belevingsonderzoek kan zelfs sporen aanreiken voor nieuwe, andersoortige acties. Het biedt in ieder geval een groot scala aan ingangen om ons verdere hulpverleningsproces op te enten.

Literatuur

- Allen, K.-A. (2019). Making sense of belonging. *InPsych*, 41(3). <https://psychology.org.au/for-members/publications/inpsych/2019/june/making-sense-of-belonging>
- Bracke, S., & Vermeire, S. (2023). Samen weven van veerkrachtbevorderende netwerken. *Systeemtheoretisch Bulletin*, 41(2), 193–216.
- De Mol, J., Reijmers, E., Verhofstadt, L., & Kuczynski, L. (2018). Reconstructing a sense of relational agency in family therapy. *Australian & New Zealand Journal of Family Therapy*, 39(1), 54–66. <https://doi.org/10.1002/anzf.1278>
- Dulwich Centre Foundation, University of Melbourne, & Evanston Family Therapy Center. [Hosts]. (2024, July 15). Tiny questions: How to inspire experience-near and resonant tellings in therapeutic conversations [webinar with L. Barrera]. In *Meet The Author Series*. Dulwich Centre Foundation, University of Melbourne, & Evanston Family Therapy Center.
- Epston, D. (2017, 9-10 oktober). *Narrative therapy in Wonderland* [Persoonlijke workshop conversaties and nota's]. Rotterdam, The Netherlands.
- Hagerty, B. M. K., Lynch-Sauer, J., Patusky, K., Bouwsema, M., & Collier, P. (1992). Sense of belonging: A vital mental health concept. *Archives of Psychiatric Nursing*, 6(3), 172–177. [https://doi.org/10.1016/0883-9417\(92\)90028-H](https://doi.org/10.1016/0883-9417(92)90028-H)

- Herring, N.** (2021). Young people, living in care and adopted, talk about their experiences of receiving an NHS therapeutic intervention. Qualitative research analysed using Interpretative Phenomenological Analysis. *Journal of Family Therapy*, 43(3), 426–444. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12364>
- Jørring, N. T.** (2022). *Narrative psychiatry and family collaborations*. Routledge.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, U., Kelly, L., Malos, E., & Regan, L.** (2002). *Children's perspectives on domestic violence*. SAGE Publications.
- Perry, B., & Szalavitz, M.** (2017). *The boy who was raised as a dog. And other stories from a child psychiatrist's notebook--what traumatized children can teach us about loss, love, and healing* (3rd ed.). Basic Books.
- Reijmers, E.** (2021). Macht ziet geen invloed. Reflecties op een ongepubliceerd artikel van Annie Mattheeuws. *Systeemtheoretisch Bulletin*, 39(1), 5–30.
- Reynolds, V.** (2012). An ethical stance for justice-doing in community work and therapy. *Journal of Systemic Therapies*, 31(4), 18–33. <https://doi.org/10.1521/jsyt.2012.31.4.18>
- Rutter, M.** (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21(2), 119–144. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00108>
- Sallay, V., & Martos, T.** (2024). Therapeutic pathways on the emotional map of the home – Using the Emotional Map of the Home (EMOTH) process with adolescents and their families (T. Martos & V. Sallay, Trans.). www.osf.io/6t-4mx (Original work published 2024).
- Ungar, M.** (2018). *Change your world. The science of resilience and the true path to success*. Sutherland House.
- Klein, A.** (2024). 'In de context is iedereen aan zet'. *Onze Jeugd.Nu.*, 5, 4–6. https://www.onzejeugd.nu/media/5/oj.2024.05_in_de_context_is_iedereen_aan_zet.pdf
- Vermeire, S.** (2012). *Met Kriebel op reis: de koffer* [Materiaal- en methodieken-doos]. Familieplatform. <https://familieplatform.be/product/met-kriebel-op-reis-de-koffer/>
- Vermeire, S.** (2020). No child is an island: From attachment narratives towards a sense of belonging. *Journal of Family Therapy*, 42, 1–17. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12312>
- Vermeire, S.** (2022). *Unravelling trauma and weaving resilience with systemic and narrative therapy. Playful collaborations with children, families and networks*. Routledge.

- Vermeire, S.** (2024). Kinderen en jongeren met traumatische levensgeschiedenissen. *Systeemtheoretisch Bulletin*, 42(1), 217–230.
- Vermeire, S., & Van den Berge, L.** (2021). Widening the screen: Playful responses to the challenges in online therapy with children, families and their network. *Journal of Family Therapy*, 43(2), 329–345.
- Walsh, F.** (2006). *Strengthening family resilience*. The Guilford Press.
- White, M.** (2007). *Maps of narrative practice*. W. W. Norton.
- White, M.** (2011). *Narrative practice: Continuing the conversations*. W. W. Norton.
- Young, K.** (2011). When all the time you have is now: Re-visiting practices and narrative therapy in a walk-in clinic. In J. Duvall & L. Béres (Eds.), *Innovations in narrative therapy. Connecting practice, training, and research* (pp. 147–166). W.W. Norton & Company.